

A NÉVMÁSI BIRTOKOS JELZŐS SZERKEZETEK MEGJELENÉSE A TÉKOZLÓ FIÚ PÉLDÁZATÁNAK RÉGI MAGYAR FORDÍTÁSAIBAN

DEMJÁN ADALBERT¹

A Tékozló fiú példázatának (Lukács 15, 11–32) eredeti görög és latin szövegében számos helyen találkozhatunk névmást tartalmazó birtokos szerkezetekkel. Ezekben a névmások funkciójukat tekintve azon túl, hogy megjelölik valamely dolog tulajdonosát, vagy kifejezik a résztvevő tagok egyéb relációit (konkrétabb vagy elvontabb összetartozásait), a szövegösszefüggés megvalósításában is részt vesznek, mint a szövegben korábban megnevezett személyekkel, dolgokkal koreferáló, s azokra anaforikusan utaló elemek. A latinban és görögben az ilyen szerkezetek nagyon gyakoriak, mert e nyelvekre a birtokviszony ezen explicitása egyébként is jellemző, a bibliában használatos regiszterükre pedig még inkább. Ennek megfelelően a példázatszöveg latin változatában a birtokos személyét a birtokszó után álló birtokos névmás jelöli, a görögben pedig többnyire az ugyanilyen helyzetű birtokos, vagy személyes névmás. Mindkét grammatikai forma az eredeti mintának megfelelően is átültethető magyarra, mégpedig egy birtokszó és egy személyes névmási birtokos jelző összekapcsolásával. Az így kapott szintagmák nem idegenek nyelvünkötől, a történeti nyelvtan tanúsága szerint vizsgálatom kezdőpontjában, a kései ómagyar korban például igen gyakoriak voltak (vö. S. Hámori 1995, 375; pl.: HB. *miv ifemucut, w bunet*). Közismert azonban, hogy a birtokos személyének jelölésére a magyarban régtől fogva létezik egy természetesebb forma, amikor birtokos személyjel segítségével utalunk rá. Ennélfogva a személyes névmási birtokos jelző, mivel használata bizonyos helyzetek kivételével nem feltétlenül szükséges, esetleg fölösleges, korábban is és ma is általában törlődik (vö. Károly 1995, 796; Szikszainé 1999, 153). Ellenkező esetben redundáns forma jön létre, amelyben a személyre utalás kétszeresen, a névmás és a személyjel által egyaránt megtörténik. Ezért az explicit alakok mellett

---

¹ A szerző a Debreceni Egyetem BTK Nyelvtudományok Doktori Iskola modern nyelvészet doktori programjának doktorandusza, s egyben a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Filológiai Kara Hungarisztika Tanszékének oktatója.

nyelvemlékeinkben kezdettől fogva nagy számban jelentkeznek implicit formák is (pl.: HB. *feleym, zumtuchel*). A szakirodalom a kérdéssel kapcsolatban különbséget tesz a fordítások és az eredeti magyar szövegek magatartása, s azon túlmenően az élő nyelvszokás között, kimutatva, hogy az idegen, elsősorban latin hatás a tolmácsolatokban felduzzasztotta a birtokos jelzői szerepű névmások számát, szemben az eredeti munkákkal, melyekben azok aránya az előbeszédhez közelítve sokkal kisebb (vö. Korompay 1992, 348; G. Varga 1992, 461). A Tékozló fiú példázatának fordításait vizsgálva arra voltam kíváncsi, hogy miként változik az explicit és implicit formák aránya az idő előrehaladtával ennek az idegen – latin vagy görög – forrású szövegnek a magyar tolmácsolataiban, hogy milyen irányú elmozdulások figyelhetők meg, és ezeknek mi lehet a hátterében.

Tizenegy önálló fordítást vizsgáltam meg a MünchK.-tól Torkos András 1734-es munkájáig. Versenként haladva összegyűjtöttem a latin és görög forrásszövegekben fellelhető összes birtokos névmásos szerkezetet, és összevettem a magyar fordításukkal. Begyűjtöttem azokat az explicit és implicit alakokat is, amelyek a magyar munkákban ezeken felül bukkantak elő. Az adatokat táblázatba szedtem. Alább ennek az eredményeit láthatjuk majd összefoglalva az 1. sz. táblázatban, azt követően pedig az 1. sz. grafikonon érzékeltetem a mozgásokat. Pusztán az összesített adatok, százalékarányok és a grafikus ábrázolás által természetesen nem lehet a vizsgált jelenségről árnyaltabb képet adni. Ehhez szükség van arra, hogy a konkrét eseteket közelebbről is megszemléljük. Arra nem vállalkozom, hogy az összes előfordulás egyedi feldolgozását e dolgozat keretein belül be is mutassam, a legtipikusabb helyzeteket azonban mindenképpen érdemesnek tartom néhány példán demonstrálni.

Az 1. és 2. személyű névmási birtokos jelzőt általában akkor kell/ szokás kitenni, ha általa külön hangsúlyozni akarjuk a birtokost, vagy a birtokos és birtok közti relációt, ha réma szerepben van, vagy a szerkezet érzelmileg telített. A példázatban több helyen épp ezen okoknál fogva indokolt az explicit forma alkalmazása, s ezért a névmás egyáltalán nem, vagy alig néhány fordításból hiányzik. A legjellemzőbb helyzet az, amikor valamilyen oknál fogva fontos az összetartozás hangsúlyozása. Sorozatosan megjelenik például a fiatalabb fiú rokoni viszonyának nyomatékosításánál (felső indexben a bibliavers számát adom meg): mikor nyomorúságában hazatérését fontolgatja: *πρὸς τὸν πατέρα μου ~ ad patrem meum*¹⁸ → TorkosUT.: elmégyek *az én atyámhoz*; mikor elismeri a fiúságra való méltatlanságát: *υἱός*

σου ~ *filius tuus*^{19, 21} → Káldi: már nem vagyok méltó hogy *te fiadnak* hivattassam, de TorkosUT.: *fiadnak*; mikor az atya jelezni kívánja a fia teljes rehabilitációját: ὁ υἱός μου ~ *filius meus*²⁴ → Káldi: Mert ez az *én fiam* meghólt vala, és meg-elevenedett; amikor az idősebb fiú megtagadja öccsét: ὁ υἱός σου ~ *filius tuus*³⁰ → TorkosUT.: *a' te fiad* megjött (az én öcsém helyett); s mikor az atya éppen helyreigazítja őt: ὁ ἀδελφός σου ~ *frater tuus*³² → Káldi.: mert ez *a' te ötséd* meghólt vala, és meg-elevenedett. A 3. személyű névmás kitétele általában nem fölösleges azokban az esetekben, amelyeket az 1. és 2. személlyel kapcsolatban említettem, és még azokban a mondattani helyzetekben sem, melyeket Károly foglalt össze a történeti nyelvtanban (1995, 796). Némely versben az analitikus szerkesztésmódnak a fordításban való megtartását az is motiválhatta, hogy egyértelműbb legyen a birtokos kiléte, hogy elkülönüljön az alanyi és birtokos jelzői funkció: εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ ~ *in villam suam*¹⁵ → TorkosUT.: ki is elküldé őtet az *ő mezejere*; vagy még nyomatékosabban: FélegyháziUT.: ὀππὸν μεσζεῖρε; πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ ~ *ad servos suos*²² → TorkosUT.: Monda pedig az atya, *az ő szolgáinak*, de HeltUT. és Káldi: *szolgainak*. Máskor a névmás egy több verssel korábban megnevezett birtokost azonosít: ὁ υἱός αὐτοῦ ~ *filius eius*²⁵ → FélegyháziUT.: Vala pedig az *ő fia* amaz *őregbik* az *meszõn* (itt a névmás új közlés szerepbe is került). Ismét más esetben hangsúlyozódik általa a birtokos személye, vagy maga a birtokviszony: πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ ~ *ad patrem suum*²⁰ → TorkosUT.: Es felkelvén *az ő atyához* méne, de Káldi.: *atyához*; σου τὸν βίον ~ *substantiam suam*³⁰ → Káldi: *az ő örökségét* a' kurvákkal meg-eméftette, de JordK.: *yozagath*.

Más helyzetekben viszont az explicit formák nem feltétlenül szükségesek, és a többségi használatuk nagyobb valószínűséggel tudható be az eredeti szöveg hatásának (párosulva esetleg más tényezőkkal), mint az imént bemutatott szerepeknek: ὁ πατήρ σου ~ *pater tuus* → TorkosUT.: *a' te ötséd* megjött, és *a' te atyád* levágatta ama' hizlalt tulkot, de HeltUT. és Káldi: *az atyád*; ἐντολήν σου ~ *mandatum tuum*²⁹ → TorkosUT.: szolgálok tenéked, és *a' te parantsolatodat* soha által nem léptem, de KárBibl., Káldi és KomáromiBibl.: *a parantsolatodat*; μετὰ των φίλων μου ~ *cum amicis meis*²⁹ → TorkosUT.: egy gödölyét sem adtál nékem, hogy az *én barátimmal* vigadhatnam volna, de PestiNTest. és Káldi: *barátimmal*; τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ~ *ventrem suum*¹⁶ → KomáromiBibl.: kívánnya vala meg-tölteni *az ő hasát*, de HeltUT., Káldi és TorkosUT.: *a hasát*; ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ ~ *supra collum eius*²⁰ → TorkosUT.: megfutamodván *az ő nyakára* borula, de HeltUT. és Káldi: *a'*

*nyakára; εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ~ in manum eius*²² → TorkosUT.: gyűrűt is adjatok az ő kezére, de PestiNTest. és Káldi: *a' kezébe*. A példasort még folytathatnám, de úgy gondolom, ezek is kellően illusztrálják, hogy az eredeti szövegek explicit formáit számos esetben nyelvünk szabályainak megfelelően implicitre lehetett cserélni. Ezek a pontok azok, ahol az élő nyelv szokás leginkább utat törhetett magának a számos megtartó tényező – a fordítói hűség, a hagyomány, az iskolás gyakorlat stb. – ellenére.

Ismét más szituációval van dolgunk, amikor a birtokviszony csak a magyar szövegekben, vagy azok valamelyikében jelentkezik. Mivel itt nem áll fenn az eredeti szöveg kényszere, érdekes lesz megvizsgálni milyen megoldásokat választottak alkotóink. Az esetek jó részében az eredeti textusokban olyan grammatikai megoldást látunk, amely birtokviszonyként is értelmezhető. Ezek között vannak olyanok, ahol a fordításban az explicit forma alkalmazása a korábban már felvázolt okoknál fogva indokolt lehet: JordK., PestiNTest, MedgyesiPréd. (7): add-ki énnékem a' jókból az *én részemet*¹², de MünchK.: *a' iobol rëzëmèt; πάντα ~ omnibus*¹³ → JordK.: az yffyabbyk ffya egybe gyeytee mynd az *hw' reezeeth; stolam primam*²² → KárBibl.: hozzátoc elő amaz *én* fő öltözö *ruhámat; ó πατήρ ~ pater*²² → nincs birtokviszony: MünchK.: Mōda ke· az *a'a o' zolgainac*, → implicit forma: KomáromiBibl.: *az attya* (még PestiNTest., SylvUT., Káldi), → explicit alak: ÉrsK. (11): *az ew attya* (még JordK., HeltUT., FélegyháziUT., KárBibl.); *τῶν παίδων ~ de servis*²⁶ → nincs birtokviszony pl.: MünchK.: hua eggèt *a' zolgac kōz̄z̄ol*, → explicit alak: JordK.: *hw' zolgay kezzel*, SylvUT.: *az ũ szolgāinak kōzzōle*. A legtöbb helyzetben azonban az analitikus szerkesztés nem feltétlenül indokolt: *τῷ πατρί ~ patri*¹² → nincs birtokviszony: HeltUT.: monda az *Atyānac* → implicit alak: MünchK.: *at'anac* (még ugyanígy az ÉrsK. (11), PestiNTest., Káldi, FélegyháziUT., KárBibl., MedgyesiPréd. (7), KomáromiBibl.) → analitikus forma: JordK.: *hw' attyanak* (még SylvUT., TorkosUT.); *ὁ νεώτερος υἱός ~ adulescentior filius*¹³ → nincs birtokviszony: MünchK.: *az ifiab fiu èlèrèdet žarandoclani*, → implicit: JordK.: *yffyabbyk fya* (hasonlóan ÉrsK. (11), Káldi, FélegyháziUT.), → explicit: KárBibl.: *az ō iffiabbic fia; τὸν βίον ~ substantiam*¹³ → nincs birtokviszony: JordK.: el oztha *hw'nekyk az yozagot*, → implicit: ÉrsK. (12): *yozagat*, HeltUT.: *marháiat*, → explicit: SylvUT.: *az ũ ileit̄* stb. Olyan esetek is vannak – a megszólítások –, ahol a magyar szövegekben kizárólagosan implicit formák jelentkeztek, ennek oka pedig elsősorban az lehet, hogy az explicit alakok leginkább csak az érzelmileg erősen telített megszólításokban szerepelnek

(lásd ÓMS. *O en efes urodū*; vö. Balázs Judit é. n.): Πάτερ ~ *Pater*^{12, 18, 21} → a többségnél *Atyám*, de MünchK.: *at'a*; Τέκνον ~ *Fili*³¹ → *Fiam*.

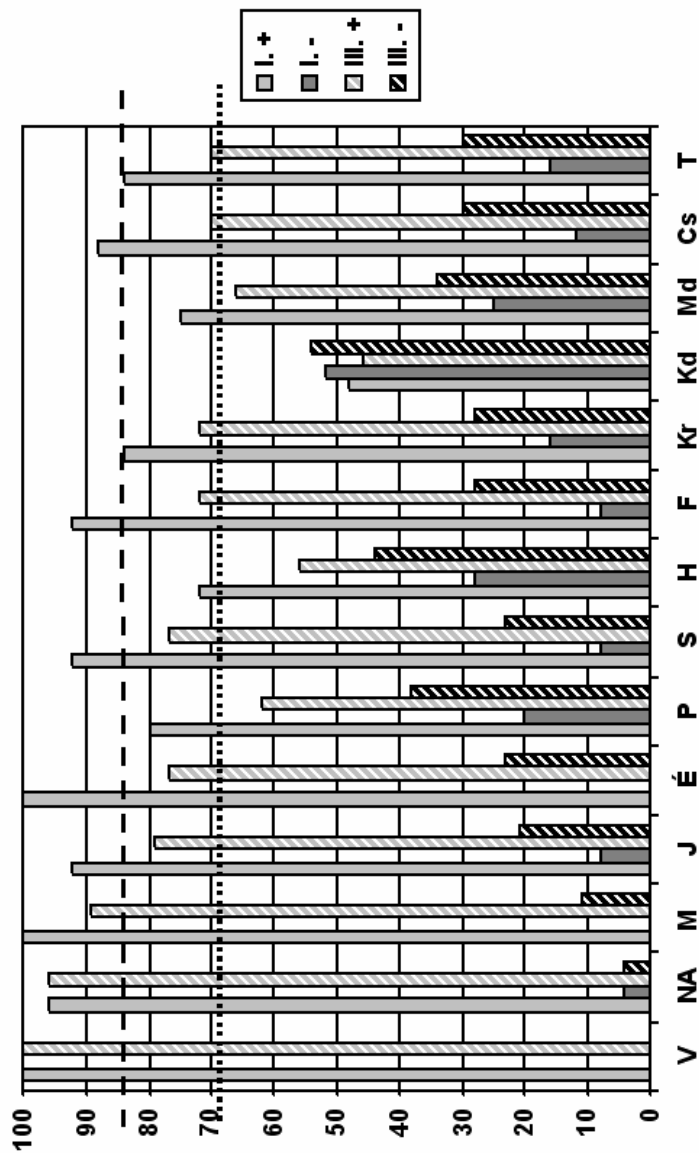
Ezek után nézzük az összesített adatokat! A táblázat I. részében azok a helyek vannak összesítve, ahol a forrásban explicit forma van, a II. részében a forrásokban nem szereplő explicit vagy implicit alakok adatai vannak feltüntetve, a III. részében az I. és II. adatait összesítem („Σ” – a számszerű adatok, „%” – százalékos adatok, „+” – névmási birt. jelző megléte, „-” – névmási birt. jelző hiánya; a rövidítések (M, J stb.) feloldása az irodalomjegyzékben található).

I. sz. táblázat

	Vulgata														+	-	
		NA	M	J	É	P	S	H	F	Kr	Kd	Md	Cs	T			
I.	+	25	23	25	23	24	20	23	18	23	21	12	3	22	21	235	
	-	0	1	0	2	0	5	2	7	2	4	13	1	3	4		43
	+	100	96	100	92	100	80	92	72	92	84	48	75	88	84	84	
	-	0	4	0	8	0	20	8	28	8	16	52	25	12	16		16
II.	+	0	0	0	7	3	1	4	1	1	5	0	1	0	1	24	
	-	0	0	3	6	8	8	6	7	7	5	9	1	6	5		71
	+	0	0	20	57	27	11	38	12	11	36	0	50	0	14	25	
	-	0	0	80	43	73	89	62	88	89	64	100	50	100	86		75
III.	+	25	23	25	30	27	21	27	19	24	26	12	4	22	22	259	
	-	0	1	3	8	8	13	8	14	9	10	22	2	9	9		114
	+	100	96	89	79	77	62	77	56	72	72	46	66	70	70	69	
	-	0	4	11	21	23	38	23	44	28	28	54	34	30	30		31

1. sz. grafikon

(a szaggatott és pontozott vonal a névmási birt. jelzős szerkezeteknek az I. és III. részben levő átlagait mutatja, *+ és *- az 1. sz. táblázat III. részének adatain alapul)

Az előbbi táblázat és grafikon adatainak elemzése sok érdekes eredménnyel szolgál. Amennyiben például az egyes munkák összesített százalékos arányait összevetjük az átlagos százalékaránnyal, szembetűnik, hogy: a) a kódexekben az átlagot magasan túlszárnyalja, és a forrásszövegek arányaihoz közeli a névmásos birtokos szerkezetek mutatója; b) a későbbi fordításokban az analitikus megoldások aránya folyamatosan csökken (Pesti, Heltai, Káldi); c) viszont e csökkenési tendencia nem egyenletes (Sylvester, Félegyházi, Károlyi, Komáromi Csipkés, Torkos). A kódexek viselkedése nem meglepő, ha figyelembe vesszük az akkoriban elterjedt szentírás-fordítási gyakorlatot (vö. Balázs János 1987, 155–67), mely a szöveg szentségéből, a magyar és latin nyelv eltérő presztízséből stb. is táplálkozott, vagy ha a magyar szövegalkotási gyakorlatnak a latinon való nevelkedésére gondolunk. A kódexek korában a latin szerkezetek magyar mintái egyfajta sablonkészletként éltek az írástudók körében, és használatuk a megfelelő latin kifejezések fordítására szinte kötelező volt (vö. Horváth 1931, 261–264; Szabó 1998, 44). Nem véletlen tehát, hogy ezek nyomán a vizsgált kódexek szövegében a személyes névmások birtokos jelzői használata ennyire nagy mértékű volt. Némileg meglepő viszont, hogy számos későbbi fordításban a kódexekét megközelítően magas a névmásos szerkezetek aránya. Természetesen magyarázhatjuk ezt is a szöveghűséggel, amely szakrális szövegről lévén szó követelményként állhatott a fordítók előtt. Véleményem szerint azonban legalább ilyen hatással bírt az az irodalmi-fordítási hagyomány, mely az idegen (elsősorban latin) szövegek magyarításának százados gyakorlata során beivódott a literátusok nyelvezetébe, és amely az idegen mintájú nyelvtani megoldásokat konzerválta, a szent szövegek átültetésében használatukat előmozdította. Ennek hatása alatt ezeket a megoldásokat az ilyen szövegekhez hozzáillőnek vélhették, alkalmazásukat bizonyos mértékig normakövetelményként foghatták fel. Egy ilyen széles körben ismert és a különböző egyházi szertatások alkalmával egészében vagy részleteiben sűrűn felolvasott, elmondott példázatnál, amelynek szóbeli változata az írottnál jóval korábban létrejött, és terjedt, számolnunk kell továbbá a szóbeli hagyományozódás során kialakult és többé-kevésbé rögzült szövegvariánsok „kényszerítő” hatásával is. E hagyomány szintén az élő nyelvszokással ellentétben hathatott, megőrizve ezeket a redundáns szerkezeteket (jól példázzák ezt a Miatyánk szövegében máig megőrződött analitikus formák: *mi atyánk, te neved, te országod, te akaratom, mi vétkeinket*).

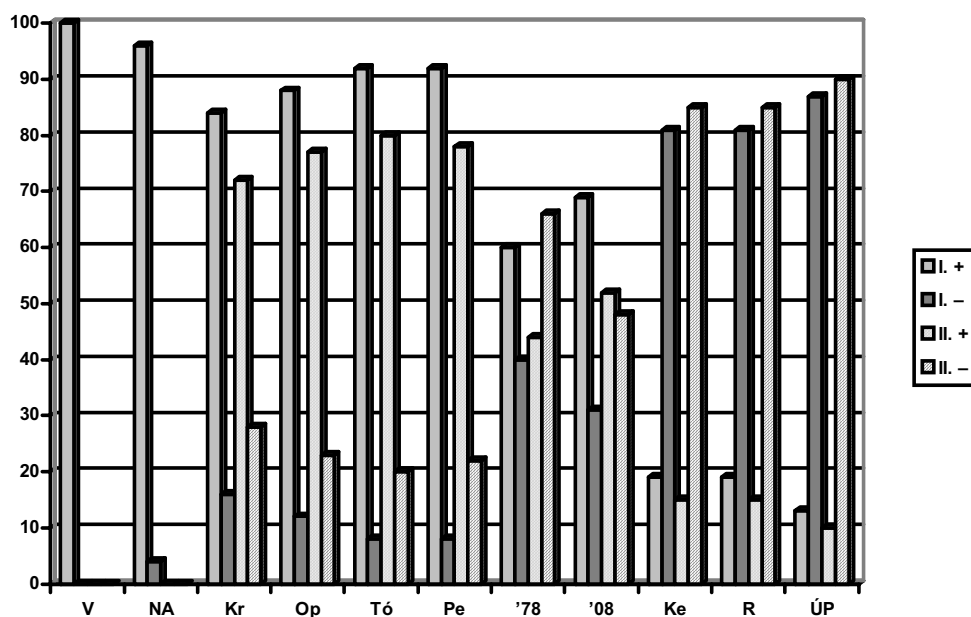
Idővel azonban a literátusi réteg csoportnyelve közeledett a mindennapi nyelvhasználathoz, s az által megtermékenyítve benne fokozatosan visszaszorult az idegen mintájú grammatikai formák alkalmazása (vö. Tarnai 1984, 230–242). Ennek jele lehet, hogy Pesti, Heltai és Káldi szövegében elmaradoznak az explicit névmásos szerkezetek, és helyükbe mindinkább az implicit formák lépnek, főként azokon a helyeken, ahol a névmás nem lát el sajátos funkciót.

A képet némileg módosítják a táblázat II. részének adatai, melyben a forrásnyelvi szövegben nem szereplő elemeket összesítettem. Az adatok alapján egyrészt az látszik, hogy bizonyos szerzőknél itt is nagyobb számban akad analitikus szerkezet (lásd JordK., ÉrsK., Sylvester és Károlyi), vagyis az idegen grammatikai minta használata, mintha bizonyos fokig automatikussá vált volna náluk, akkor is alkalmazták, mikor azt az eredeti forma nem indokolta (természetesen leszámítva azokat a helyeket, ahol a névmás nyomatékosít stb.). De az is megfigyelhető, hogy ugyanezeknél a munkáknál az implicit formák száma egyenlő vagy nagyobb az explicitéknél, a többi szövegnél pedig alig akad explicit alak. Amikor aztán az I. és II. rész adatait egymásra vetítettem a III. részben, kiderült, hogy a II.-ban összefoglalt jelenségkör adatai összességében minden fordításban 10–16 %-os elmozdulást idéztek elő a szintetikus szerkesztés javára, az I.-ben láttottakhoz képest. A grafikonról ugyanakkor azt olvashatjuk le, hogy mindez a szövegek egymáshoz és az átlaghoz mért arányait a kétféle forma használata vonatkozásában lényegesen nem módosította, csupán két munkánál láthatunk nagyobb változást, az ÉrsK.-nél (23%-ost), és Komárominál (18%-ost).

Ezzel tulajdonképpen le is zárhatnám vizsgálódásomat, időközben azonban kíváncsi lettem, hogyan alakult a jelenség sorsa a továbbiakban. Nem kívánva ugyanakkor teljesen elszakadni a vizsgált időszakról, a birtokviszony kifejezésének eme eszközeit Károlyi és Káldi műveinek újabb kiadásában és revízióiban követtem végig egészen napjainkig. Azt feltételeztem ugyanis, hogy e munkák alkotóit a nagy tekintélyű elődök szövegén elvégezett javításokra nagyrészt az élő nyelvszokás, illetve annak az időközben végbement változása indította. Hozzájuk vettem még, mintegy kontrollcsoportként és a mai végpontként az új katolikus és az új protestáns fordítást. Az összevetés a következő összesített eredményeket adta (a táblázat I. része azokat a helyeket mutatja, ahol a forrásokban explicit forma volt, a II. része pedig a csak a magyar szövegekben megjelenő analitikus vagy szintetikus alakokat):

**2. sz. a Károlyi-revíziók és újabb kiadások százalékarányait
összehasonlító grafikon**

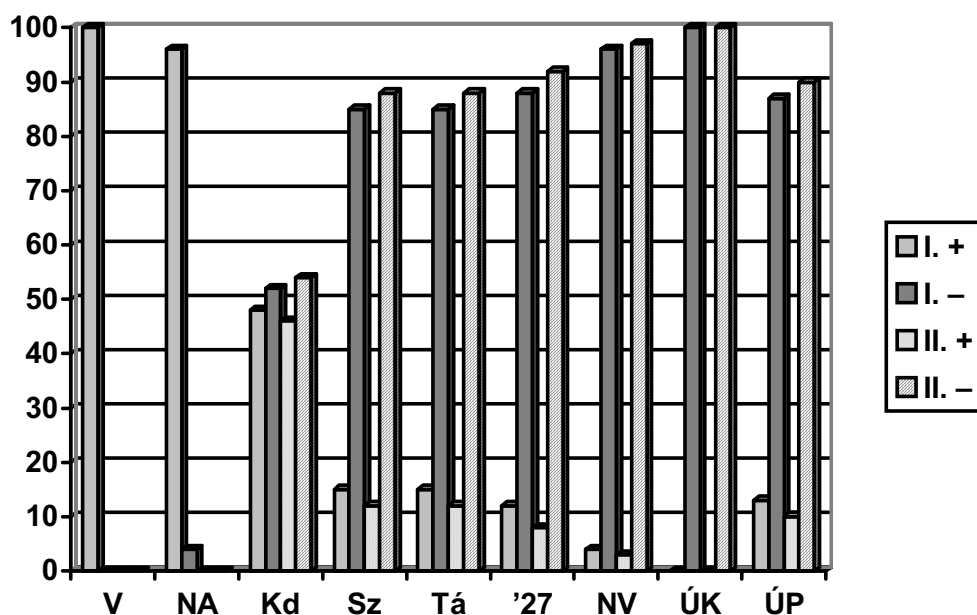
(a forrásokkal és az új protestáns fordítással együtt):

2. sz. a reviziókat és kontrollfordításokat áttekintő táblázat

	Kr Op Tó Pe '78 '08 Ke R Kd Sz Tá '27 NV ÜK ÚP															
	+	21	23	24	24	15	18	5	5	12	4	4	3	1	0	3
I.	Σ	4	3	2	2	10	8	21	21	13	21	21	23	24	24	21
	%	84	88	92	92	60	69	19	19	48	15	15	12	4	0	13
II.	-	16	12	8	8	40	31	81	81	52	85	85	88	96	100	87
	+	26	28	29	29	16	19	5	5	12	4	4	3	1	0	3
	-	10	8	7	8	20	17	29	30	22	31	31	33	33	31	28
	+	72	77	80	78	44	52	15	15	46	12	12	8	3	0	10
	-	28	23	20	22	66	48	85	85	54	88	88	92	97	100	90

3. sz. a Káldi-revíziók százalékarányait összehasonlító ábra
(a forrásokkal és az új katolikus fordítással együtt):

A fenti táblázatból és az ábrából szintén kiolvasható néhány érdekes tendencia: a) az újabb kiadások ragaszkodtak a Vizsolyi Biblia megoldásaihoz, sőt az analitikus szerkezetek alkalmazásának területén azt még túl is szárnyalták, b) a revíziókban viszont ezen szerkezetek aránya erősen csökkent, c) e téren azonban különbség mutatkozik a Károli- és Káldi-revíziók között, mégpedig az utóbbiaknál a névmásos szerkezetek nagyobb mértékben szorultak vissza, és csökkenésük korábban kezdődött. A Károlyi-féle biblia újabb kiadásainak említett sajátossága természetesnek vehető, ha meggondoljuk, hogy ezek általában nem törekedtek nagyobb változtatásokra. Viszont hogy e szerkezetek alkalmazása terén az eredeti szövegüket felülmúlták, valószínűleg annak tudható be, hogy az idegen forrásszövegtől még Károlyiéknál is kevésbé mertek eltérni. A revíziók viselkedése is természet-szerű, hiszen ezek létrejöttének egyik fő oka épp az, hogy a nagy tekintélyű Bibliák korszerűbb nyelvezetben álljanak az olvasók elé. Az egyes előfordu-

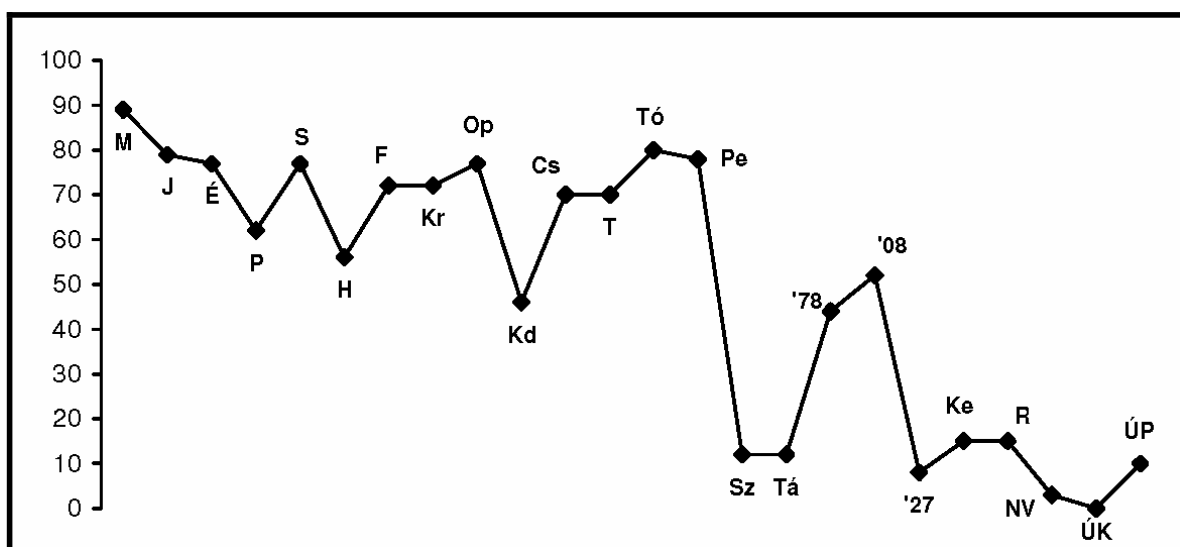
lások tételes összehasonlítása azt mutatta, hogy a legnagyobb elmozdulások a szintetikus forma alkalmazása felé épp azokon a helyeken történtek, amelyekben a névmás nem játszott különleges funkciót, az explicit alakok pedig legkevésbé ott cserélődtek le implicitre, ahol a névmások nyomatékosító szerepet kaptak, főként a korábban bemutatott rokoni viszonyok hangsúlyozásánál. Jól látható viszont a két revíziócsoporthoz – katolikus és protestáns – eléggé jelentős eltérése a vizsgált jelenséggel kapcsolatban. A személyes névmási birtokos jelzős szerkezetek aránya, mint látjuk, előbbieknél max. 15 százalék volt, és időben előrehaladva az arány folyamatosan csökkent, az utóbbiaknál ezzel szemben a csökkenési tendencia ellenére sem lett kisebb a mutató 19 százaléknál, a maximumérték pedig 69 százalék volt. A még teljesebb kép érdekében tovább kell bontanunk a munkákat 19. (ide számítom a 1908-as Károlyi-revíziót is) és 20. századiakra. Markáns különbség ugyanis a két csoport között a 19. században volt. Ha figyelembe vesszük, hogy a revideált szövegek nagyjából azonos korszakot ölelnek fel, sőt az egyes művek közel azonos időben születtek, és hogy a nyelvi fejlődés iránya az explicit formák csökkenése felé mutat (lásd a kontroll-fordítások mutatóit), akkor azt kell feltételeznünk, hogy a Káldi-revíziók közelebb állnak koruk élő nyelvállapotához, mint a Károlyi-átdolgozások. A kérdés most tehát az, mi állhat ez utóbbiak konzervatívabb viselkedése mögött. Több tényező is közrejátszhatott ebben. Elsőként a Vizsolyi Biblia óriási tekintélye, amely napjainkig erősen konzerváló, az újításnak ellenálló hatással bír. Ehhez hozzájárul és erősíti a kötöttséget a Károlyi-biblia szövegének köztudatba való rögződése, amely annyira erős, hogy a biblia szövege sokak számára még ma is a Károlyi-fordítás szövegével azonos, s ennek eredményeképpen minden modernizálás a hívő közönség nagyfokú ellenállásába ütközik. Jellemző például, hogy amikor elkészült a Vizsolyi Biblia 1938-as revíziója, a változtatások miatt az egyik bíráló így kiáltott fel: „Ma már nincs Károlyi Bibliánk. Ami van: az senki Bibliája. Szomorú lenne, ha egyházunk akár szükségből, akár szánalomból vagy kényelemből adoptálná ezt az apátlan-nyátlan árvát” (id. Bottyán 1982, 130–131). Ráadásul bármennyit is foglalkoztak vele, mindmáig nem sikerült megtalálni az arany középutat megőrzés és megújítás között (vö. Bárczi 1975, 752–754; Ruzsiczky 1976, 7–24, B. Lőrinczy 1978, 390–398). Mindezen tendenciák, sőt akár egyéb tényezők is, együtt eredményezhették a 19. századi protestáns revíziókon belül a vizsgált nyelvi jelenséggel kapcsolatban tapasztalt konzervativizmust. A Káldi-revíziók viselkedése mögött természetesen szintén ott állt az előd

tekintélye, de ez nem volt olyan nagy súlyú, mint a Vizsolyi Bibliáé, szövege sem rögződött a köztudatban annyira, hogy akadálya lett volna bármiféle változtatásnak. Ráadásul Káldi szövegében már eleve az implicit formák voltak többségben, ami akár ösztönzőleg is hathatott a követőkre, de semmiképpen sem gátlólag.

A 20. században a két csoport közti különbség minimálissá vált, bár végig fennmaradt, sőt az új protestáns és új katolikus fordítás között is tetten érhető. A máig megmaradó analitikus formákat egyenként számbavéve kiderül, hogy a névmás pontosan azokban a helyzetekben nem törlődött, ahol az apa-fiú, öcs-báty viszonyt nyomatékosítja, s emellett a példázat kiemelt pontján vagy fordulópontján szerepel: Biblia 1975: mert ez az *én fiam* meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott²⁴; ez a *te testvéred* meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott³² (e mondatok a példázat két részének zárómondatai, a legfőbb mondanivalójának summázatai); KecskeméthyÚT. és Biblia 1927: Az ő nagyobbik *fia* pedig a mezőn volt (ez a második részt bevezető mondat).

Adós maradtam még azokkal az esetekkel, ahol az eredetiben nem is volt birtokviszony. Ezeknél analitikus szerkesztés csak a Vizsolyi Biblia korai kiadásában jelenik meg, a revíziókban azonban – az 1878-as és 1908-as Károlyi-átdolgozások 1-1 adatát leszámítva – egyszer sem, s e téren lényegében nincs különbség a két felekezet alkotói között. Vagyis ahol az eredeti forrás nem támogatta az explicit formát, ott azokat Károlyi szövegének javítói már a 19. században is sorra implicitre cserélték, ez pedig mintha azt mutatná, hogy a Vizsolyi Biblia szövegének megtartó erejét a forrásoknak is támogatniuk kellett ahhoz, hogy egy adott analitikus szerkezet a revízióban tovább éljen.

Az alábbi grafikon összefoglalóan ábrázolja a példázat szövegében előforduló személyes névmási birtokos jelzők arányát a kezdetektől napjainkig. Jól nyomon követhető rajta azok folyamatos csökkenése a megfigyelt ingadozásokkal együtt.

Összegzés. A személyes névmási birtokos jelzők használatában az alábbi tendenciákat figyelhettük meg. A vizsgált korszak szövegeire általában véve jellemző volt az explicit formák nagyarányú alkalmazása, és az idegen analitikus formák analitikussal való fordítása. Az idő előrehaladtával ugyanakkor mindegyik munkában kezdtek felcserélni az explicit alakokat implicittel, e téren azonban, bár a névmásos szerkezetek fokozatos csökkenése jól kivehető, erős ingadozás mutatkozik az egyes textusok között. A korszakot követően a szintetikus formák aránya mindinkább növekedett egészen a kizárólagosságig. Különbség van viszont a Károlyi-és Káldi-revíziók között, mert előbbieken a növekedés üteme lassúbb volt, és az abszolút használatot nem is érte el. A 20. századra explicit formák már csak elvétve jelentek, sőt el is tűntek (lásd ÚK). Eltért e fejlődésvonaltól a forrásokban nem szereplő birtokviszonyok kifejezése, tudniillik ezeknél az impliciték aránya már korszakunkban legalább egyenlő, de legtöbbször nagyobb volt az explicitéknél. Az átdolgozásokban pedig analitikus szerkesztéssel már csak elvétve találkoztunk, és ezen a téren a két revíziócsoporthoz sincs különbség.

E vizsgálat – lévén egyetlen bibliai példázat rövid szövegére szorított – a jelenség kutatási lehetőségeit nem merítette ki, megállapításai, eredményei is elsősorban e példázat szövegeire érvényesek. Általánosabb érvényű megállapítások csakis további kutatások elvégzése után születhetnének, melyeknek több iránya lehetséges: megvizsgálni más jellegű, műfajú, stílusú bibliai szövegeket; megnézni a korszakot követő önálló fordításokat, illetve a korszak egyes fordítóinak más – nem szentírási – tolmácsolatait, valamint eredeti magyar szövegeit stb.

HIVATKOZÁSOK

- Nestle–Aland, NA = *Novum Testamentum Graece*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1991.
- Vulgata, V. = *Biblia Sacra. Iuxta Vulgata versionem*. Rec. Robertus Weber, Stuttgart, 1975.
- MünchK., M. = *A Müncheni Kódex 1466-ból*. Szerk.: Nyíri Antal, Budapest, 1971, 299–300.
- JordK., J. = *Jordánszky-kódex*. [1516–1519]. Hasonmás: Budapest, 1984, illetve RMNy. V. 581–583.
- ÉrsK., É = *Érsekújvári Kódex* [1529–1531]. Kiad.: Volf György, Budapest, 1888. (Nytár. IX. 11–13.)
- PestiNTest., P = *Nouum Testamentum*. Ford.: Pesti Gábor, Bécs, 1536. Új kiadás: gond. Szilágyi Áron, Budapest, 1896, 156–159.
- SylvUT., S = *Vy Testamentū magar íelwen*. Ford.: Sylvester János, Sárvár-Újsziget, 1541. Faksimile: gond. Varjas Béla. Budapest, 1960.
- HeltUT., H = *A JESVS Christvsnak wy testamentoma*. Ford.: Heltai Gáspár és munkatársai, Kolozsvár, 1562, RMNy. 186.
- FélegyháziUT., F = *Az mi VRONC Iesvs Christvsnac Vy Testamentoma*. Ford.: Félegyházi Tamás, Debrecen, 1586.
- KárBibl., Kr = *Szent Biblia*. Ford.: Károlyi Gáspár és munkatársai, Vizsoly, 1590. Faksimile: gond. Szántó Tibor, Budapest, 1981.
- Oppenheimeri, Op = *Szent Biblia*. Ford.: Károli Gáspár. Második kiadás. Igazgatta: Szenci Molnár Albert, Oppenheim, 1612.
- Káldi, Kd = *Szent Biblia*. Ford.: Káldi György, Bécs, 1626. Faksimile: Budapest, 2002.
- MedgyesiPréd., Md = Medgyesi Pál: *Ketseg torkabol kihatlo lelkek*. Sárospatak, 1658, 7.
- KomáromiBibl., Cs = *Magyar Biblia*. Ford.: Komáromi Csipkés György, Megjelent: Leyden, 1718. Faksimile: gond. Ötvös László, Debrecen, 2000.
- TótfalusiBibl., Tó = *Szent Biblia*. Ford.: Károli Gáspár, Kinyomtatta: M. Tótfalusi Kis Miklós, Amszterdam, 1685; faksimile, Budapest, 1989.
- TorkosUT., T = *A' mi urunk Jésus Kristusnak Uj Testamentoma...* Ford.: Torkos András, Wittemberg, 1736.
- PetheBibl., Pe = *Szent Biblia*. Ford.: Károli Gáspár, kinyomtatta: Pethe Ferenc, Utrecht, 1794.

- SzepesyÚSz., Sz = *Szent Irás, vagyis az Új Szövetségnek Szent Könyvei*. Ford.: Káldi György, átdolgozták: Szepesy Ignácz felügyelete alatt. Pozsony, 1834.
- TárkányiÚSz., Tá = *Az Új Szövetség szent könyvei*. Ford.: Káldi György, átdolgozta: Tárkányi B. József, Eger, 1865.
- Biblia 1878, '78. = *Új Testamentom*. Ford. Károli Gáspár. Átdolgozta: Győry Vilmos, Menyhárt János, Filó Lajos. Kiadja: A Brit és Külföldi Biblia-Társulat Budapest, 1878.
- Biblia1908, '08. = *Új Testamentom*. Ford.: Károli Gáspár. Kiadja: A Brit és Külföldi Biblia-Társulat. Budapest, 1915 (az 1908-as változatlan újabb kiadása).
- Biblia1927, '27. = *Újszövetségi Szentírás*. Ford.: Káldi György, átdolgozta: a Szent István-Társulat Szentírás bizottsága. I. kötet. Budapest, 1927.
- KecskeméthyÚT., Ke = *Új Testamentom*. Ford.: Kecskeméthy István, Budapest, 1939.
- RavaszÚsz., R = *Az Újszövetség*. Ford.: Ravasz László, Ligonier, Pennsylvania, U.S.A. 1971.
- Biblia1973., ÚK = *A Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Szent István Társulat, Budapest, 1973.
- Biblia1975., ÚP = *Biblia*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1975.
- NeoVulg., NV = *Ó- és Újszövetségi Szentírás*. A Káldi féle szentírásfordítás nyelvében megújítva, javítva a Neovulgáta alapján. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest, 1997.
- HB. = Halotti Beszéd, *Magyar Nyelv* 86 (1982) 125.
- ÓMS. = Ómagyar Mária-siralom, *Magyar Nyelv* 86 (1982) 126–127.

* * *

Balázs János 1987: *Hermész nyomában*, Budapest, 155–167.

Balázs Judit é. n. *Megszólításformák ómagyar szövegekben*,

[<http://nevarchivum.klte.hu/nevarchivum/konyvtar/szemelynev/konyvek/balazs.doc>]

Bárczi Géza 1975: A biblia új, teljes magyar fordítása, *Vigilia* 40, 752–754.

Bottyán János 1982: *A magyar biblia évszázadai*, Budapest.

- S. Hámori Antónia 1995: A személyes névmási birtokos jelzővel alkotott szerkezetek, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai.
- Horváth János 1931: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest. Faksimile: Budapest, 1988.
- Károly Sándor 1995: A birtokos jelzői szerepű 3. személyű névmás anaforikus használata, in Benkő Loránd főszerk. 1995: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*, Budapest, Akadémiai.
- Korompay Klára 1992: A névmási birtokos jelző szerepe. Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1: A kései ómagyar kor. Morfematika*, Budapest, Akadémiai.
- B. Lőrinczy Éva 1978: Az új magyar protestáns bibliafordításról, *Magyar Nyelv* **74**, 390–398.
- Ruzsiczky Éva 1976. A nyelvi lektor munkájáról, *Magyar Nyelvőr* **100**, 7–24.
- Szikszainé Nagy Irma 1999: *Leíró magyar szövegtan*, Budapest.
- Szabó Zoltán 1998: *A magyar szépírói stílus történetének főirányai*, Budapest, Corvina.
- Tarnai Andor 1984: „*A magyar nyelvet írni kezdik*”, Budapest.
- G. Varga Györgyi 1992. A birtokos jelzői szerepű személyes névmások, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1: A kései ómagyar kor. Morfematika*, Budapest, Akadémiai.